

Κεφάλαιο 1.

Τα ευρήματα της έκθεσης

Η συνολική εικόνα της Κυπριακής οικονομίας στο τέλος του 2016, όπως αυτή προκύπτει από τις αναλύσεις της φετινής ετήσιας έκθεσης του ΙΝΕΚ, δεν είναι η εικόνα μιας οικονομίας που έχει εξέλθει της κρίσης, αλλά μιας οικονομίας σε ανάκαμψη με προοπτικές βραδείας μακροχρόνιας ανάπτυξης (κεφάλαια 2 και 3) και κοινωνικής στασιμότητας ή οπισθοχώρησης (κεφάλαια 4, 5 και 6). Το 2015-2016 αποτελεί περίοδο εξόδου από την ύφεση (δηλαδή αξιοποίησης του αχρησιμοποίητου παραγωγικού δυναμικού) και είναι το αποτέλεσμα ευνοϊκών εξωτερικών παραγόντων και χαλάρωσης της δημοσιονομικής πολιτικής (κεφάλαια 7 και 3). Ενσωματώνει μεγάλες διαρθρωτικές αλλαγές που αλλάζουν σημαντικά τον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ του κόσμου της εργασίας και του κόσμου του κεφαλαίου: η χρόνια επιδείνωση της κατάστασης της αγοράς εργασίας, η υποαπασχόληση που συμπληρώνει την φανερή και την κρυφή ανεργία των αποθαρρημένων ανέργων, η μεγέθυνση της κατηγορίας των εργαζόμενων φτωχών και των εισοδηματικών ανισοτήτων, τα υψηλά ποσοστά υλικής στερήσης ιδιαίτερα για όσους δεν έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, η διατήρηση των μισθών σε χαμηλά επίπεδα είτε σε σχέση με την περίοδο πριν το 2008 όσο και με άλλες αναπτυγμένες χώρες (κεφάλαια 4, 5 και 6), δεν είναι τα πρόσκαιρα χαρακτηριστικά μιας πολιτικής ή μιας μεταβατικής φάσης οικονομικής δυσπραγίας, αλλά είναι τα χαρακτηριστικά μιας νέας περιόδου οικονομικής μεγέθυνσης που επέρχεται στη βάση του νέου καθεστώτος εκμετάλλευσης της εργασίας (ενός νέου καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου) που συγκροτήθηκε σταδιακά από την νεοφιλελεύθερη πολιτική στην σκληρή εκδοχή της, η οποία επιβλήθηκε στις χώρες της νότιας Ευρώπης που συμμετέχουν στην ευρωζώνη.

Είναι δε, όλα τα παραπάνω, δομικά χαρακτηριστικά του νέου καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου, διότι αυτό διαθέτει μικρό δυναμικό ανάπτυξης με χαμηλούς ρυθμούς της τάξης του 0,5% - 2% (κεφάλαια 2 και 3). Με τόσο χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης όμως, είναι αδύνατο να υπάρξουν μεγάλες αυξήσεις της απασχόλησης, το δε ποσοστό ανεργίας μπορεί να μειώνεται –και όντως μειώνεται στην διάρκεια της παρούσας ανάκαμψης- μόνο χάρη στην μείωση του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού, τον επιμερισμό του χρόνου εργασίας και την αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό των αποθαρρημένων ανέργων, αποκρύπτοντας έτσι την επιδείνωση της κατάστασης της αγοράς εργασίας.

Συγκροτείται έτσι, βαθμιαία, ένας μηχανισμός πειθάρχησης της μισθωτής εργασίας (τόσο στη σφαίρα της παραγωγής όσο και στη σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής) στις προτεραιότητες της αξιοποίησης του κεφαλαίου, στις απαιτήσεις κερδοφορίας του κοινωνικού συνασπισμού εξουσίας. Αυτός ο μηχανισμός πειθάρχησης της μισθωτής εργασίας συνδυάζεται με τον μηχανισμό πειθαρχίας των χρηματοπιστωτικών αγορών που επιβλέπει και τιμωρεί τις επιχειρήσεις ή τις χώρες που αποκλίνουν των στόχων που εκείνο έχει θέσει.

Τα ευρήματα της έκθεσης αναλυτικότερα έχουν ως εξής:

1. Η ανάκαμψη της οικονομίας κατά τη διετία 2015-2016 ανάγεται αφενός σε ευνοϊκές εξωτερικές συνθήκες και αφετέρου στην χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας. Η τιμή του πετρελαίου υποχώρησε κατακόρυφα κατά την εν λόγω περίοδο, και είχε σημαντικές επιπτώσεις για την Κύπρο διότι μείωσε σημαντικά το μερίδιο του ΑΕΠ που η χώρα διαθέτει για εισαγόμενες πρώτες ύλες. Η μείωση της ισοτιμίας του ευρώ ήταν ευνοϊκή για την ανταγωνιστικότητα τιμής του τουρισμού και των άλλων διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών.
2. Η ανάκαμψη είναι η έξοδος από την ύφεση (δηλαδή από μια χρονική περίοδο κατά την οποία μειώνεται ο όγκος της παραγωγής και η οποία υπερβαίνει το τρίμηνο) και δεν αποτελεί εγγύηση ότι η Κυπριακή οικονομία απλώς επιστρέφει στην “κανονική” της κατάσταση. Η ανάκαμψη του 2015-2016 αντανακλά την μείωση του παραγωγικού χάσματος, δηλαδή την διαδικασία βαθμιαίας

χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού που είχε τεθεί σε αργία κατά τα προηγούμενα έτη, πλην όμως δεν σηματοδοτεί το τέλος των διαρθρωτικών προβλημάτων, τα οποία είτε υπήρχαν ήδη κατά τον χρόνο έναρξης της κρίσης είτε δημιουργήθηκαν από την ίδια την νεοφιλελεύθερη διαχείρισή της: α) το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών δεν είναι ισοσκελισμένο ούτε καν στο χαμηλό επίπεδο παραγωγής και ζήτησης που βρίσκεται σήμερα η οικονομία, έτσι ώστε η συνέχιση της ανάκαμψης ή η ανατίμηση του ευρώ θα προκαλέσουν εκ νέου σοβαρές ανισορροπίες στο εξωτερικό ισοζύγιο, εκτός εάν ο κυπριακός τουρισμός παρουσιάσει ταχεία ανάκαμψη των εξαγωγών του της τάξης του 5% ετησίως, β) οι καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου παρέμειναν μηδενικές με αποτέλεσμα τη στασιμότητα του παραγωγικού δυναμικού και του δυναμικού ρυθμού ανάπτυξης, γ) τα προβλήματα των κόκκινων δανείων και της χρηματοπιστωτικής ασφυξίας βρίσκονται μόνο στην απαρχή της λύσης τους και οι χορηγήσεις νέων δανείων παραμένουν ασφυκτικά περιορισμένες και δ) το εργατικό δυναμικό έχει υποστεί σοβαρές ζημιές που υποσκάπτουν την μελλοντική παραγωγικότητα της εργασίας, επομένως και τον δυναμικό ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ.

3. Η ύπαρξη αυτών των διαρθρωτικών προβλημάτων που δεν μπορούν να λυθούν παρά μόνον σε ορίζοντα πενταετίας ή δεκαετίας, υπονομεύουν την ικανότητα της Κυπριακής οικονομίας να αναπτύσσεται μεσοπρόθεσμα με ρυθμούς υψηλότερους του 1,5% έως 2,0%. Εξαιρέση αποτελούν τα πρώτα έτη αμέσως μετά από το τέλος της ύφεσης, επειδή η εκκίνηση της ανάκαμψης έγινε από χαμηλό σημείο: σύμφωνα με τις προβλέψεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου¹, ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ θα υπερβεί το 2% μόνον κατά το 2018-2019). Οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, που προβλέπουν μεγέθυνση 2,5% και για το 2017, εκτιμούν ότι *υπό τις παρούσες διαρθρωτικές συνθήκες*, ο μεσοπρόθεσμος δυναμικός ρυθμός μεγέθυνσης² της Κυπριακής οικονομίας είναι της τάξης του 0,5%³. Εάν λοιπόν ισχύει ότι όντως παρατηρείται έξοδος της οικονομίας από την ύφεση, ισχύει εξίσου ότι η κρίση θα συνεχίζεται για όσο καιρό τα διαρθρωτικά προβλήματα θα παραμένουν άλυτα. Υπέρβαση της κρίσης δεν θα υπάρχει για όσο καιρό οι διαρθρωτικές αδυναμίες θα διατηρούν τις μακροχρόνιες ισορροπημένης ανάπτυξης της Κυπριακής οικονομίας περιορισμένες σε αργόσυρτους ρυθμούς.
4. Στον βραχυχρόνιο ορίζοντα της τρέχουσας συγκυρίας, έχει ιδιαίτερη σημασία για την Κύπρο, η μείωση της ισοτιμίας του ευρώ, η οποία είχε ευνοϊκές επιπτώσεις στον εξαγωγικό τομέα. Επίσης, η πτώση της τιμής του πετρελαίου αποδείχθηκε εξαιρετικά επωφελής για την Κυπριακή οικονομία κατά την διετία 2015-2016 διότι βελτίωσε το εμπορικό ισοζύγιο, μείωσε σημαντικά τους πόρους που διαθέτει η χώρα για την αγορά πρώτων υλών από το εξωτερικό, αύξησε έτσι τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων και το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών. Πιο συγκεκριμένα, η θεαματική μείωση των τιμών του πετρελαίου⁴ προκάλεσε μείωση του κόστους παραγωγής το οποίο επιμερίστηκε μεταξύ αυξήσεων των περιθωρίων κέρδους και μειώσεων των τιμών καταναλωτή που αύξησαν το διαθέσιμο εισόδημα και επομένως την αγοραστική δύναμη των

¹ IMF (2016), Cyprus. Ninth Review, January.

² Ο δυναμικός ρυθμός ανάπτυξης είναι ο μέγιστος ρυθμός που μπορεί να επιτύχει η οικονομία χωρίς να εμφανίζονται μεγάλες ανισορροπίες, όπως ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών ή επιταχυνόμενος πληθωρισμός.

³ Commission staff working document (2016), «Country Report Cyprus 2016. Including an In-Depth review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances», European Commission, Brussels, 7.4.2016 SWD(2016) 120 final.

⁴ Μεταξύ Μαρτίου 2015 και Μαρτίου 2016, η τιμή του βαρελιού Brent μειώθηκε κατά 64%.

νοικοκυριών, τα οποία κατανάλωσαν μεγαλύτερο όγκο αγαθών και υπηρεσιών. Αυξήθηκε έτσι η ιδιωτική κατανάλωση και μέσω αυτής το ΑΕΠ. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη η παραμονή των τιμών πετρελαίου σε χαμηλό επίπεδο μετά από την πρόσφατη συμφωνία των χωρών του ΟΠΕΚ για τη μείωση του όγκου παραγωγής που οδήγησε ήδη στην αύξηση των διεθνών τιμών κατά 10 δολάρια το βαρέλι.

5. Όθηση στην μεγέθυνση του ΑΕΠ, κατά το 2015-2016, υπήρξε και από την πλευρά της δημοσιονομικής προσπάθειας, επειδή αυτή παρουσίασε χαλάρωση (βλ. αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 7). Κατά την τριετία 2012-2014, οι επιπτώσεις της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής επί της οικονομικής δραστηριότητας ήταν σαφώς αρνητικές και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ύφεση. Αντιθέτως, κατά το 2015 και το 2016, επήλθε χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας η οποία συνέβαλε, από κοινού με τους ευνοϊκούς εξωτερικούς παράγοντες, στην ανάκαμψη της οικονομίας.
6. Η συμβολή των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, υπήρξε αποφασιστικής σημασίας κατά το 2016. Εξηγεί μάλιστα κατά το μεγαλύτερο μέρος της, την ανάκαμψη της οικονομίας. Ο τουρισμός συνέβαλε στην αύξηση του ΑΕΠ κατά πολύ περισσότερο από όλα τα άλλα εξαγωγικά αγαθά και υπηρεσίες. Η τουριστική δραστηριότητα στην Κύπρο ωφελήθηκε από την περιορισμένη τουριστική κίνηση που υπάρχει πλέον σε σειρά τουριστικών ανταγωνιστικών προορισμών της Μεσογείου που έχουν θιγεί από τις γεωπολιτικές εντάσεις στη Μέση Ανατολή και Βόρειο Αφρική και από την επακόλουθη πολιτική αστάθεια και την ανασφάλεια των περιηγητών. Σημαντική ώθηση έχει δοθεί στην ανάκαμψη του Κυπριακού τουρισμού και από την διολίσθηση της σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, η οποία επιτρέπει στον κλάδο του τουρισμού να προσελκύσει μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών μέσω των χαμηλότερων τιμών. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα της διολίσθησης της σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, και της μεγάλης πτώσης των τιμών του πετρελαίου, δημιούργησαν σημαντικό όφελος για τον τουρισμό, και την οικονομία συνολικά.
7. Κατά το 2015-2016, ενώ υπήρξε αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, παρουσιάστηκε και αντίστοιχη αύξηση των εισαγωγών οφειλόμενη στις επενδύσεις, η οποία κατά το 2016 ακύρωσε πλήρως την θετική συμβολή της εσωτερικής ζήτησης στο ΑΕΠ (κεφάλαιο 3).
8. Εφόσον θα συνεχιστεί η παρούσα ανάκαμψη κατά το επόμενο έτος, το παραγωγικό χάσμα θα έχει καταστεί θετικό (περίπου +1.5%) στο τέλος του 2017. Σε αυτήν την περίπτωση κάθε επιπλέον αύξηση του ΑΕΠ θα έπρεπε να περιμένουμε ότι θα συνοδεύεται από αύξηση των εισαγωγών και συνακόλουθη διεύρυνση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και από την επανεμφάνιση των αυξήσεων των τιμών στις εγχώριες τιμές (ιδιαίτερα εάν αυτές ενισχυθούν από ανοδική διόρθωση των τιμών του πετρελαίου). Καθώς τα υψηλά ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο δεν είναι πλέον ανεκτά, μια τριετής πορεία διεύρυνσής τους μπορεί να δημιουργήσει αρνητικές προσδοκίες για την πορεία της Κυπριακής οικονομίας. Βεβαίως, η πορεία του ισοζυγίου εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό και από τις μεταβολές στην ισοτιμία της στερλίνιας που συνδέονται με τις πρόσφατες εξελίξεις στις σχέσεις της Βρετανίας με την ΕΕ.
9. Προκειμένου να συγκρατηθεί η μείωση της απόδοσης κεφαλαίου που οφείλεται στην πτώση του λόγου προϊόντος/κεφαλαίου (ή "παραγωγικότητα κεφαλαίου"), επιδιώκεται από τις επιχειρήσεις, τις εργοδοτικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, την κυβέρνηση και τους διεθνείς οργανισμούς, με τις ασκούμενες πολιτικές λιτότητας και διαρθρωτικών αλλαγών στην αγορά εργασίας, να μειωθεί το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ. Ως αποτέλεσμα, το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας έχει μειωθεί υπό το βάρος της ανεργίας και των κυβερνητικών πολιτικών υποβάθμισης του θεσμικού πλαισίου της αγοράς εργασίας.

10. Η υποχώρηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου δεν οφείλεται στην υποχώρηση της ικανότητας της οικονομίας να χρηματοδοτήσει νέες επενδύσεις. Οι διαθέσιμοι πόροι (δηλαδή το ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα της παραγωγής) διατίθενται σε άλλες χρήσεις πλην της διευρυμένης αναπαραγωγής του παγίου κεφαλαίου (επομένως του παραγωγικού συστήματος), κυρίως σε μερίσματα, τόκους, φόρους και αντικατάσταση του απαξιωμένου ή πεπαλαιωμένου παγίου κεφαλαίου.
11. Από το τέλος του 2016, καθώς η αποπληθωριστική επίπτωση από τις τιμές της ενέργειας βαθμιαία μειώνεται και το αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό εξαντλείται, ο δείκτης τιμών καταναλωτή προβλέπεται ότι θα επιστρέψει σε αυξήσεις (0,6% το 2017 και 1,3% το 2018). Έτσι, η οικονομία δεν θα μπορεί πλέον να ωφελείται των μειώσεων των τιμών του πετρελαίου-πολύ περισσότερο που αυτές εμφανίζουν ανοδική διορθωτική κίνηση τις τελευταίες βδομάδες. Αυτό συνεπάγεται ότι η ώθηση που δέχθηκε η αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών κατά το 2015 και το 2016, χάρη στις χαμηλότερες τιμές πετρελαίου, βαθμιαία θα εξαντληθεί και πιθανόν θα εκλείψει κατά το 2017. Επιπλέον, το ιστορικά υψηλό πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της ευρωζώνης, εμπεριέχει υψηλές πιθανότητες ανατίμησης του ευρώ: Το πλεόνασμα στις τρέχουσες συναλλαγές της ευρωζώνης θα έπρεπε ήδη να συνοδεύεται από ισχυρές ανατιμητικές τάσεις στην ισοτιμία του ευρώ, αλλά διατηρείται σε χαμηλά επίπεδα εξαιτίας της νομισματικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η αναπόφευκτη ομαλοποίηση της ευρωπαϊκής νομισματικής πολιτικής θα οδηγήσει, εκτός απροόπτου, σε ανατίμηση του ευρώ. Εάν υπάρξει μια τέτοια εξέλιξη, η Κυπριακή οικονομία θα αντιμετωπίσει νέα μεγάλα ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών εκτός εάν ο εξαγωγικός τομέας έχει εν τω μεταξύ αποκτήσει βελτιωμένα διαρθρωτικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Στην αντίθετη περίπτωση, η οικονομία θα ισορροπήσει σε χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής και απασχόλησης.
12. Η ανάκαμψη, ωστόσο, προβλέπεται ότι θα συνεχιστεί κατά το 2017-2018, παρά την βαθμιαία εξάντληση των πλεονεκτημάτων που προσέφεραν στην Κυπριακή οικονομία οι μειώσεις των τιμών του αργού πετρελαίου και της συναλλαγματικής ισοτιμίας του ευρώ, χάρη στις ευνοϊκές επιπτώσεις των πολλαπλασιαστών. Επιπλέον, η μεγέθυνση της οικονομίας συνοδεύεται από μεγάλες αυξήσεις στην κυκλική συνιστώσα του δημοσιονομικού ισοζυγίου και από την επακόλουθη συγκυριακή βελτίωση του συνολικού δημοσιονομικού ισοζυγίου απαλύνοντας έτσι τις ανησυχίες και τις πιέσεις για τις μακροπρόθεσμες, διαρθρωτικές, δημοσιονομικές επιδόσεις της οικονομίας. Με αυτά τα δεδομένα, και εφόσον δεν υπάρξουν έκτακτοι και δυσμενείς εξωτερικοί παράγοντες, η μεγέθυνση της οικονομίας θα συνεχιστεί κατά το 2017-2018 με ρυθμούς αύξησης που οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προβλέπουν ότι θα βρίσκονται μεταξύ 2,0% και 2,5% ετησίως. Εφόσον αυτό επαληθευθεί, η Κυπριακή οικονομία θα έχει προσεγγίσει την “αναπτυξιακή οροφή” που συνιστά το δυνητικό ΑΕΠ, ήδη από το 2017. Με άλλα λόγια, από το 2017 θα έχει ήδη γίνει αξιοποίηση ολόκληρου του παραγωγικού δυναμικού που μπορεί να χρησιμοποιηθεί χωρίς την εμφάνιση μεγάλων μακροοικονομικών ανισορροπιών.
13. Το 2017, μεταξύ των 28 χωρών της ΕΕ η Κύπρος θα είναι η χώρα με τη μεγαλύτερη θετική απόκλιση του ΑΕΠ από το δυνητικό ΑΕΠ (παραγωγικό χάσμα +1,6%). Θα είναι δηλαδή η χώρα η οποία θα έχει εξαντλήσει περισσότερο από κάθε άλλη τα περιθώρια που διαθέτει για να μην οδηγηθεί σε μακροοικονομικές ανισορροπίες.
14. Η μείωση της ανεργίας κατά το 2015 και το 2016 ανέκοψε την πτώση του μέσου χρηματικού μισθού, ο οποίος παρουσίασε για πρώτη φορά μια μικρή αύξηση της τάξης του 1% κατά το 2016. Είναι εντυπωσιακό, ωστόσο, το γεγονός ότι χρειάστηκε μια τόσο μεγάλη πτώση της ανεργίας προκειμένου να σταματήσει η μείωση του μέσου χρηματικού μισθού. Αυτό το εκ πρώτης όψης

παράδοξο οφείλεται στο γεγονός ότι στο τέλος κάθε προγράμματος διαρθρωτικών αλλαγών στην αγορά εργασίας, ο κόσμος της μισθωτής εργασίας βρίσκεται αποδυναμωμένος έναντι των επιχειρήσεων. Αυτό που επιτυγχάνει η διαρθρωτική πολιτική μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας είναι ότι τελικά μειώνει τον μέγιστο μισθό που θα έχουν επιτύχει οι δυνάμεις της μισθωτής εργασίας στο τέλος της ημέρας, δηλαδή όταν θα έχει ολοκληρωθεί η πτωτική πορεία του ποσοστού ανεργίας. Η πορεία αυτή θα έχει ολοκληρωθεί όταν το ΑΕΠ υπερβεί το δυνητικό ΑΕΠ και θα αρχίσουν να επανεμφανίζονται ανισορροπίες στα δημόσια οικονομικά και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

15. Η Κυπριακή οικονομία δεν ακολούθησε την πορεία που προβλέπει η θεωρία της εσωτερικής υποτίμησης. Η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας δεν μετατράπηκε σε μείωση των τιμών είτε των εγχωρίων είτε των εξαγωγών: Η πτώση του μοναδιαίου κόστους εργασίας άρχισε κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2011 και υπήρξε αδιάλειπτη και εξαιρετικά μεγάλη. Οι τιμές εξαγωγών, όμως, ανεπηρέαστες, ακολούθησαν την ανοδική τους πορεία έως το τέλος του 2012 και στη συνέχεια σταθεροποιήθηκαν έως το φθινόπωρο του 2014 σε επίπεδο ανώτερο από αυτό του 2008 κατά 10% περίπου. Η μείωσή των τιμών των Κυπριακών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών εκκίνησε τρία χρόνια μετά την έναρξη της πτώσης του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Επομένως είναι αδύνατον η μείωση των τιμών των εξαγωγών κατά το 2015-2016 να αποδοθεί στο χαμηλότερο κόστος εργασίας. Η πραγματική αιτία της μείωσης των τιμών των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών από το φθινόπωρο του 2014 οφείλεται στο γεγονός ότι ο εξαγωγικός τομέας της Κύπρου είναι price-taker, δεν διαμορφώνει τις τιμές, αλλά ακολουθεί αρκετά πιστά τις τιμές του ανταγωνισμού. Όταν το καλοκαίρι του 2014 εκκίνησε η μείωση της τιμής του πετρελαίου, οι διεθνείς τιμές εξαγωγών ενσωμάτωσαν την πτώση της, και οι τιμές των εξαγωγών της Κύπρου ακολούθησαν τις τιμές του ανταγωνισμού. Σε μικρότερο βαθμό, το ίδιο ισχύει και για τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ (δηλαδή για τις τιμές της εγχώριας παραγωγής): ενώ η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας άρχισε κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2011 και υπήρξε αδιάλειπτη, η πτώση του αποπληθωριστή του ΑΕΠ εκκίνησε ενάμιση έτος μετά. Μετά από μείωση περίπου 2,5%, ο αποπληθωριστής σταθεροποιήθηκε και μόνο στη διάρκεια του 2015-2016 ακολούθησε η μείωση των εγχωρίων τιμών λόγω του φθηνότερου πετρελαίου. Οι εγχώριες τιμές ακολουθούν κυρίως τις τιμές των εισαγωγών. Οι οικονομετρικές εκτιμήσεις του INEK-ΠΕΟ δείχνουν ότι η ελαστικότητα του αποπληθωριστή του ΑΕΠ έναντι των μεταβολών των τιμών των εισαγωγών ανέρχεται σε 0,7 ενώ έναντι του μοναδιαίου κόστους εργασίας μόνον 0,3.
16. Η αποτυχία της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης σχετίζεται με το γεγονός ότι αναμένει βελτίωση των εξαγωγών χάρη στις μειώσεις του κόστους εργασίας ενώ δεν υπάρχει στατιστική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεγεθών. Ως αποτέλεσμα, μεταλλάσσεται (ακούσια ή εκούσια) σε πολιτική υποβάθμισης του βιοτικού επιπέδου των μισθωτών. Η θεωρία της εσωτερικής υποτίμησης παραβλέπει τον ρόλο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, από την οποία εξαρτώνται μακροπρόθεσμα οι εξαγωγικές επιδόσεις.
17. Ενδέχεται μετά την εφαρμογή του προγράμματος μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκε, να έχει επέλθει διαρθρωτική μετατόπιση στην σχέση του ποσοστού ανεργίας και του μεριδίου της εργασίας, με την έννοια ότι ενδέχεται οι δυνάμεις της εργασίας, για το ίδιο ποσοστό ανεργίας, να μπορούν πλέον να επιτύχουν μικρότερο μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ της χώρας (επειδή οι τροποποιημένες θεσμικές συνθήκες που προέκυψαν από την εφαρμογή του μνημονίου λειτουργούν υπέρ των επιχειρήσεων αποδυναμώνοντας την διαπραγματευτική ισχύ των μισθωτών). Μια τέτοια διαρθρωτική μετατόπιση ότι για το ίδιο ποσοστό ανεργίας, το εισοδηματικό μερίδιο της ιδιοκτησίας (κέρδη, τόκοι και πρόσοδοι) θα είναι αυξημένο κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ.

18. Οι ώρες εργασίας που διατίθεντο για την συντήρηση και την αναπαραγωγή των εργαζόμενων τάξεων (πριν από τις αναδιανεμητικές παρεμβάσεις του Δημοσίου) κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2016 είχαν μειωθεί περίπου κατά το 1/5 έναντι του τρίτου τριμήνου του 2009, όταν οι αντίστοιχες ώρες είχαν φθάσει στο ιστορικά υψηλότερο σημείο τους.
19. Η αύξηση του αριθμού απασχολούμενων, όπως προκύπτει από τους Εθνικούς Λογαριασμούς, κατά τη διετία της ανάκαμψης ανήλθε σε 0,8% το 2015 και 1,8% το 2016. Είναι αξιοσημείωτο ότι σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού⁵, κατά το 2015, όχι μόνον δεν υπήρξε αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων κατά 0,8% αλλά και μείωση 1,4%. Για το σύνολο της διετίας 2015-2016, η αύξηση της απασχόλησης ήταν 2,6% σύμφωνα με τους Εθνικούς Λογαριασμούς και μόνον 1,1% κατά την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.
20. Ο αριθμός των ανέργων κατά το 2016 ανέρχεται σε περίπου 52 χιλιάδες άτομα σε μέσο ετήσιο επίπεδο και είναι κατά 15% υψηλότερος από το τριπλάσιο του αντίστοιχου αριθμού το 2008.
21. Η οριακή μείωση της απασχόλησης (2015 και 2016) αντιστοιχεί σε ραγδαία πτώση του ποσοστού ανεργίας. Η εξήγηση για αυτό το παράδοξο βρίσκεται στο γεγονός ότι το ποσοστό ανεργίας δεν εξαρτάται μόνο από τις μεταβολές του αριθμού των απασχολούμενων αλλά και από τις μεταβολές του εργατικού δυναμικού. Το εργατικό δυναμικό συρρικνώνεται θεαματικά υπερακοντίζοντας τις μειώσεις της απασχόλησης του 2015 με αποτέλεσμα να μειώνεται το ποσοστό ανεργίας ακόμη και σε συνθήκες συρρίκνωσης της απασχόλησης. Η υψηλή και παρατεταμένη ανεργία, οδηγεί σε αποτυχία την προσπάθεια σημαντικής μερίδας των ανέργων να καταλάβουν μια θέση εργασίας ακόμη και μετά από επίμονες απόπειρες. Αυτό δημιουργεί το φαινόμενο της *αποθάρρυνσης*, που εξωθεί αυτήν την μερίδα ανέργων στην παραίτηση και στην αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό. Άλλος παράγοντας για τον οποίο το εργατικό δυναμικό συρρικνώνεται είναι η μείωση του πληθυσμού ηλικίας 15-64 ετών λόγω μετανάστευσης. Ενδέχεται, ένα μέρος της αποθάρρυνσης να οφείλεται στην επιδείνωση της ποιότητας της απασχόλησης, επιδείνωση που μεταφέρει στα νοικοκυριά την αίσθηση ότι η κατάσταση στην αγορά εργασίας έχει επιδεινωθεί, όχι μόνο διότι δεν παρουσιάζει αξιόλογη αύξηση του αριθμού απασχολούμενων, επομένως των ευκαιριών εξεύρεσης εργασίας, αλλά και επειδή οι νέες θέσεις εργασίας είναι κακής ποιότητας.
22. Στρέβλωση στην εκτίμηση του αριθμού απασχολούμενων προκαλεί και η επίπτωση της μερικής απασχόλησης είτε των μειωμένων ωραρίων που επιβάλλονται σε περιόδους ύφεσης από τις επιχειρήσεις σε εργαζόμενους πλήρους ωραρίου. Γι' αυτό το λόγο πραγματοποιούμε διόρθωση του αριθμού των απασχολούμενων διότι τα μειωμένα ωράρια μπορούν να δημιουργήσουν την ψευδή εντύπωση ότι βελτιώθηκε η ικανότητα της οικονομίας να αυξάνει την απασχόληση ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για επιμερισμό των ωρών εργασίας σε περισσότερα άτομα. Με την διόρθωση διαπιστώνουμε ότι υπάρχει υποεκτίμηση του ποσοστού ανεργίας κατά δύο εκατοστιαίες μονάδες.
23. Η υποεκτίμηση του ποσοστού ανεργίας εξαιτίας των μεταβολών στον μέσο αριθμό ωρών εργασίας είναι φαινόμενο διαχρονικά εντεινόμενο: όσο επεκτείνεται το φαινόμενο των λιγότερων ωρών εργασίας ανά απασχολούμενο, είτε με μερική απασχόληση είτε με μείωση των ωραρίων των εργαζομένων με πλήρες ωράριο, τόσο αυξάνεται η υποεκτίμηση του ποσοστού ανεργίας.

⁵ Στην έκθεση αυτή, χρησιμοποιούμε τα στοιχεία της απασχόλησης από τους Εθνικούς Λογαριασμούς όταν αυτά συσχετίζονται ή συγκρίνονται με μακροοικονομικές μεταβλητές. Αντιθέτως, όταν συσχετίζονται ή συγκρίνονται με μεταβλητές της αγοράς εργασίας χρησιμοποιούμε τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού.

24. Ο επίσημος ορισμός της ανεργίας δεν λαμβάνει υπόψη σημαντικές μερίδες του εργατικού δυναμικού που βρίσκονται στην ασαφή ζώνη μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας. Το Bureau of Labor Statistics (US Department of Labor), έχει αναπτύξει μεθοδολογία με την οποία υπολογίζει δέσμη δεικτών που προκύπτουν από τροποποίηση του συνήθως χρησιμοποιούμενου δείκτη (που είναι ο λόγος της ανεργίας προς το εργατικό δυναμικό). Το συνήθως χρησιμοποιούμενο ποσοστό ανεργίας που ενδιαφέρει τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους από την άποψη του μεταξύ τους ανταγωνισμού για την διανομή του προϊόντος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, ανερχόταν σε περίπου 12,5% το 2016 και στο βαθύτερο σημείο της ύφεσης βρισκόταν κατά προσέγγιση στο επίπεδο του 16%. Το ποσοστό ανεργίας και υποαπασχόλησης, το οποίο ενδιαφέρει τους εργαζόμενους από την άποψη της οικονομικής δυσπραγίας την οποία υφίστανται λόγω της κρίσης, είναι κατά πολύ υψηλότερο από το τρέχον ποσοστό ανεργίας: κατά το 2016, ένα στα τέσσερα άτομα που συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό ή βρίσκονται στις παρυφές του, είναι άτομα που επιδιώκουν να εργαστούν και αναγκάζονται να βρίσκονται σε κατάσταση ανεργίας ή υποαπασχόλησης.
25. Όλοι οι δείκτες ποιότητας της αγοράς εργασίας δείχνουν ότι υπήρξε δραματική επιδείνωση στην αγορά εργασίας στη διάρκεια της ύφεσης. Με την ανάκαμψη της διετίας 2015-2016 υπήρξε βελτίωση μόνον ενός μεγέθους, της μακροχρόνιας ανεργίας. Ο αριθμός των αποθαρρημένων ανέργων και των ακουσίως μερικώς απασχολούμενων παραμένουν στάσιμοι στα υψηλά επίπεδα που προσέγγισαν στην διάρκεια της ύφεσης, και η προσωρινή απασχόληση αυξήθηκε περαιτέρω. Όλα τα μεγέθη έχουν αποκτήσει πολύ μεγάλες διαστάσεις ενώ πριν την κρίση ήταν φαινόμενα μάλλον περιθωριακά. Η επιδείνωση αυτή στην ποιότητα της αγοράς εργασίας έχει τόσο μεγάλο μέγεθος ώστε η διόρθωσή της θα απαιτούσε πολύ χρόνο και προσπάθεια, και κυρίως πολιτική βούληση.
26. Διακρίνουμε μεγάλες ανισότητες όσον αφορά τις καθαρές ωριαίες αμοιβές εργασίας μεταξύ όσων μισθωτών ασκούν ειδικευμένη διανοητική εργασία, ιδιαίτερα από θέσεις επίβλεψης άλλων εργαζομένων και όσων ασκούν ανειδίκευτη ή λιγότερο ειδικευμένη εργασία, χειρωνακτική και μη διευθυντική εργασία. Ωστόσο, η ανισότητα στις αμοιβές σχετίζεται, μεταξύ άλλων, και με το γεγονός ότι το πρόβλημα της ανεργίας έχει πολύ διαφορετική έκταση για κάθε μία από αυτές τις δύο ταξικές μερίδες των μισθωτών. Η πτώση της απασχόλησης για τους εργάτες, τεχνίτες και ανειδίκευτους ανήλθε σε περίπου 20% (έναν στους πέντε περιήλθε σε κατάσταση ανεργίας) μέχρι το καλοκαίρι του 2014. Κατά το 2015-2016, η πτώση ανακόπηκε αλλά τα στοιχεία της ανάκαμψης είναι ακόμη δυσδιάκριτα. Η πτώση της απασχόλησης για την διευθυντική-επιστημονική-τεχνική μερίδα απασχολούμενων είναι οριακή (της τάξης του 3%) και παρά τις κατά καιρούς διακυμάνσεις, η μακροχρόνια τάση παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητη. Η μερίδα των υπαλλήλων των υπηρεσιών είναι μια ενδιάμεση περίπτωση καθώς είχε στη διάρκεια της ύφεσης απώλειες αλλά σαφώς μικρότερες από την εργατική μερίδα του εργατικού δυναμικού (της τάξης του 15%). Στη διάρκεια της ανάκαμψης 2015-2016, όμως, έχει ανακάμψει πλήρως.
27. Η επίπτωση της αποθάρρυνσης απομάκρυνε από το εργατικό δυναμικό, και σε μεγάλο βαθμό από την χώρα, μια σημαντική μερίδα αλλοδαπών τόσο μεγάλη ώστε άρχισε να μειώνεται το ποσοστό ανεργίας. Με την ανάκαμψη του 2015-2016 εκκίνησε μια περίοδος δυσδιάκριτης αύξησης της απασχόλησης των αλλοδαπών εργαζομένων, η οποία σε συνδυασμό με την στασιμότητα του εργατικού δυναμικού προκάλεσε περαιτέρω μείωση του ποσοστού ανεργίας.
28. Η ύφεση των ετών 2012-2014 είχε δραματικά αποτελέσματα στην διανομή του προϊόντος σε βάρος των οικονομικά ασθενέστερων. Η Κύπρος μοιράζεται τις πρώτες θέσεις στην κατάταξη των χωρών στις οποίες υπήρξε αλματώδης αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων. Μέσα σε τρία

χρόνια (2012-2014) η Κύπρος μετατράπηκε από μια χώρα όπου οι εισοδηματικές ανισότητες ήταν οι χαμηλότερες από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μια χώρα που έχει διάμεση θέση στην κατάταξη των χωρών με βάση την ανισότητα.

29. Ο συνολικός δείκτης φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού παρουσίασε αύξηση από το 2012 και μετά, όχι μόνον στη διάρκεια της ύφεσης 2012-2014, αλλά και κατά το πρώτο έτος της ανάκαμψης (2015, τελευταίο έτος για το οποίο υπάρχουν δημοσιευμένα στοιχεία). Έτσι, περίπου 30% του πληθυσμού βρισκόταν το 2015 σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού.
30. Υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις, στην εφετινή έκθεση του INEK, ότι υπάρχει και στην Κύπρο, όπως και στις περισσότερες άλλες χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, μια ιδιαίτερη κατηγορία *εργαζόμενων φτωχών*, οι οποίοι, μολοντί εργαζόμενοι βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας επειδή οι αμοιβές τους είναι χαμηλές. Η κατηγορία αυτή μισθωτών διευρύνθηκε στη διάρκεια της ύφεσης 2012-2014: σε κάθε δύο εργαζόμενους φτωχούς του 2011 προστέθηκε και ένας τρίτος.
31. Το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κατάσταση *σοβαρής υλικής στέρησης* παρουσίασε μεγάλη άνοδο κατά το 2012-2013. Έτσι, κατά το 2015, βρισκόταν σε κατάσταση σοβαρής υλικής στέρησης το 1/6 του πληθυσμού, έναντι 1/10 το 2008-2009. Σημαντικές διαφορές υπάρχουν στο εσωτερικό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κατάσταση σοβαρής υλικής στέρησης: το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχεται σε 5% ενώ σε όσους συμπλήρωσαν κατά μέγιστο την τριετή δευτεροβάθμια εκπαίδευση το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 21%.
32. Ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται σε κατάσταση σοβαρής υλικής στέρησης όσο και αριθμός των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, είναι υποεκτιμημένοι στα στατιστικά στοιχεία των τελευταίων ετών επειδή από το 2013 αποχώρησε από την χώρα μια μερίδα μεταναστών. Επειδή στους μετανάστες οι δείκτες της φτώχειας και της υλικής στέρησης είναι αυξημένοι, επηρεάζουν σημαντικά τον μέσο όρο. Έτσι, επειδή το 2015 συμμετέχουν με μικρότερο ποσοστό στον υπολογισμό των μέσων όρων φτώχειας και υλικής στέρησης από ό,τι στα έτη πριν το 2013, οι δείκτες παρουσιάζουν στρέβλωση προς χαμηλότερες τιμές.
33. Υπήρξε χαλάρωση της δημοσιονομικής προσπάθειας, που προβλέπεται να συνεχιστεί και κατά το 2017-2018 (φθινοπωρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Νοέμβριος 2017), και θα οδηγήσει ήδη το 2017 σε διαρθρωτικό έλλειμμα της τάξης του 1% του ΑΕΠ. Το έλλειμμα αυτό θα καλυφθεί από τα καθαρά έσοδα που θα προκαλέσει η ανάκαμψη της οικονομίας, δηλαδή από συγκυριακά έσοδα που σχετίζονται με την πορεία του οικονομικού κύκλου, και τα οποία δημιουργούν εσφαλμένη εικόνα για τις μακροχρόνιες προοπτικές του διαρθρωτικού δημοσιονομικού ισοζυγίου.
34. Για τις μελλοντικές μεταβολές του δημοσίου χρέους, σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη προοπτική, είναι σημαντικό να υπάρχει διαρθρωτικό πρωτογενές πλεόνασμα και ο ρυθμός μεγέθυνσης του ονομαστικού ΑΕΠ να είναι ίσος ή μεγαλύτερος του μέσου σταθμικού επιτοκίου δανεισμού. Ο πρώτος όρος, δηλαδή η ύπαρξη πρωτογενούς διαρθρωτικού πλεονάσματος έχει επιτευχθεί προς το παρόν, πλην όμως παρατηρείται ότι το διαρθρωτικό πλεόνασμα μειώνεται και τείνει στο μηδέν. Ο δεύτερος όρος μεσοπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης μείωσης του δημοσίου χρέους (που συνοψίζεται στον κανόνα “ρυθμός ανάπτυξης + πληθωρισμός > μέσου επιτοκίου εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους”) εμφανίζεται περισσότερο ως στόχος προς επίτευξη, διότι ο μακροχρόνιος ρυθμός ανάπτυξης του ονομαστικού ΑΕΠ, υπό τις ισχύουσες συνθήκες, εκτιμάται ότι θα είναι περιορισμένος.
35. Προκύπτει από τις διεθνείς συγκρίσεις ότι το δημοσιονομικό προφίλ της Κύπρου είναι αυτό μιας χώρας με χαμηλές δημόσιες δαπάνες και χαμηλά δημόσια έσοδα, ακριβώς όπως επιβάλλει η

νεοφιλελεύθερη αντίληψη για τον περιορισμό του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας. Δεν είναι τυχαίο, ότι από την άποψη αυτή η Κύπρος εμφανίζεται ότι ανήκει στην ίδια συστάδα χωρών με την Βρετανία και την Ιρλανδία. Μόνον η Ιρλανδία μεταξύ των 15 πιο προηγμένων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα έχει δημόσια έσοδα χαμηλότερα από την Κύπρο.